

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького

ISSN 2076-5894

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

ICV 2015: 49.60

ВІСНИК ЧЕРКАСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія
ФІЛОСОФІЯ

Науковий журнал

Виходить 2 рази на рік

Заснований у березні 1997 року

№ 2. 2016

Черкаси – 2016

**Засновник, редакція, видавець і виготовлювач –
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького**

Свідоцтво про державну перереєстрацію КВ № 21389-11189Р від 25.06.2015

Науковий журнал містить статті, присвячені актуальним проблемам історії філософії, соціальної філософії, філософії культури, філософії релігії, філософії мови. У публікаціях аналізуються засадничі ідеї філософії гуманізму та демократії, досліджується зміст концептів волі і свободи в пізньоантичній філософії, розглядаються особливості історико-філософського дискурсу ідеї суспільної угоди, здійснюється аналіз принципів та цінностей християнської демократії в сучасному соціокультурному просторі, аналізуються проблеми і тенденції розвитку інформаційних процесів у суспільстві, розглядається гуманістичний потенціал східнохристиянських учень та діалектика секулярного і постсекулярного в сучасному соціокультурному просторі, здійснюється семіологічний аналіз формування смислу, виявляються особливості аксіологічної та наукової гуманітаристики Ч. В. Морріса, пропонується аналіз низки інших актуальних проблем філософії.

Для широкого кола фахівців у сфері гуманітарних наук, викладачів, аспірантів, студентів та пошукачів.

Журнал входить до переліку наукових фахових видань України з філософських наук (Наказ МОН України від 12 травня 2015 р. № 528).

Випуск № 2 наукового журналу Вісник Черкаського університету, серія: філософія рекомендовано до друку та поширення через мережу Інтернет Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 2 від 18 жовтня 2016 року).

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі Index Copernicus (ICV 2015:49.60) та реферується Українським реферативним журналом «Джерело» (засновники: Інститут проблем реєстрації інформації НАН України та Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), індексується Google Scholar.

Головна редакційна колегія:

Черевко О.В., д.е.н., проф. (головний редактор); *Боєчко Ф.Ф.*, член-кор. НАПН України, д.б.н., проф. (заступник головного редактора); *Корновенко С.В.*, д.і.н., проф. (заступник головного редактора); *Кирилюк Є.М.*, д.е.н., проф. (відповідальний секретар); *Архипова С.П.*, к.пед.н., проф.; *Біда О.А.* д.пед.н., проф.; *Гнезділова К.М.*, д.пед.н., доц.; *Головня Б.П.*, д.т.н., доц.; *Гусак А.М.*, д.ф.-м.н., проф.; *Десятков Т.М.*, д.пед.н., проф.; *Земзюліна Н.І.*, д.і.н., проф.; *Жаботинська С.А.*, д.філол.н., проф.; *Кузьмінський А.І.*, член-кор. НАПН України, д.пед.н., проф.; *Кукурудза І.І.*, д.е.н., проф.; *Лизогуб В.С.*, д.б.н., проф.; *Ляшенко Ю.О.*, д.ф.-м.н., доц.; *Марченко О.В.*, д.філос.н., проф.; *Масненко В.В.*, д.і.н., проф.; *Мігус І.П.*, д.е.н., проф.; *Мінаєв Б.П.*, д.х.н., проф.; *Морозов А.Г.*, д.і.н., проф.; *Перехрест О.Г.*, д.і.н., проф.; *Поліщук В.Т.*, д.філол.н., проф.; *Селіванова О.О.*, д.філол.н., проф.; *Чабан А.Ю.*, д.і.н., проф.; *Шпак В.П.*, д.пед.н., проф.

Редакційна колегія серії:

Марченко О.В., д.філос. н., проф. (відповідальний редактор), *Процишин В.М.*, к.філос.н., доц. (відповідальний секретар), *Бичко І.В.*, д.філос.н., проф., *Богданов В.С.*, д.філос.н., проф., *Дмитренко М.Й.*, д.філос.н., проф., *Дуйкін В.Р.*, д.філос.н., проф., *Іщенко М.П.*, д.філос.н., проф., *Коломієць О.Г.*, д.філос.н., доц., *Стадник М.М.*, д.філос.н., проф., *Шпак В.Т.*, д.філос.н., проф., *Szymanek K.*, dr. hab. (Польща), *Slomski W.*, dr. hab., prof. (Польща), *Короткая Т.П.*, д.філос.н., проф. (Білорусія).

За зміст публікації відповідальність несуть автори.

Адреса редакційної колегії:

18000, Черкаси, бульвар Шевченка, 81,
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького,
кафедра філософії та релігієзнавства. Тел. (0472) 37-55-57
web-сайт: <http://philosophy-ejournal.cdu.edu.ua/index>
e-mail: epictet@ukr.net

УДК 130.2:930.1

ГОРБАНЬ Олександр Володимирович,
доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
Київського університету імені Бориса Грінченка,
e-mail: gorban_oleksandr@ukr.net

ВІТЧИЗНЯНА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ ЯК ІДЕОЛОГ НАЦІОНАЛЬНОГО ПАТРІОТИЗМУ

У статті представлена концепція, яка розглядає соціальний феномен патріотизму через пошук суб'єкта формування патріотичної національної ідеології. В якості такого суб'єкту дослідження виокремлена інтелігенція, під якою розуміється певний ресурс модернізації суспільства, його духовний наставник, інтелектуальний поводир, інтелектуальна меншість з орієнтиром на пошук ідей, які повинні лягти в основу відповіді чергового історичного виклику. Теперішній стан вивчення проблеми патріотизму включає в себе надзвичайно широкий діапазон проблематики з різних галузей гуманітарного знання: від пошуку нових моделей соціальної і політичної взаємодії особи та влади в умовах демократичної трансформації українського суспільства до формування специфічних національних форм прояву патріотичної ідеології та формування культури патріотизму. Підкреслюється, що звернення до соціально-філософського дискурсу дослідження заявленої проблеми передбачає розгляд широкої палітри роздумів про те, що таке інтелігенція, який її потенціал і наскільки для інтелігенції посиленою є задача вирішення заявленої проблеми в умовах транзитивного суспільства, де історичні виклики чекають своїх гідних відповідей.

Ключові слова: інтелігенція, патріотизм, суспільство, суб'єкт суспільних відносин, ідеологія, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Сучасне українське суспільство, проходячи транзитивну фазу свого розвитку, є проблемним в своїй суті. Об'єктивно обумовлена і суб'єктивно реалізована зміна складових його елементів неминує втягує людину в стан соціально-психологічної дезінтеграції, яка тягне за собою кризу не тільки соціально-економічних параметрів суспільства, а й духовно-моральну кризу в цілому. На даному етапі трансформації соціуму важливо визначитися з вектором його розвитку та сформуванню засадничі основи визначальної його (розвитку) ідеології.

Нинішній період в історії української державності позначений випробуванням реформою всієї системи державного та суспільного устрою, яка виявилася основою затяжної суспільно-політичної кризи. Загострення політичного протистояння вимагає ґрунтовних наукових досліджень, громадської дискусії і визначення та кристалізації справжніх пріоритетів і цінностей української спільноти. Особливої уваги та дослідження потребують моральні засади державницького мислення особи, розуміння кожним не лише обов'язку, а й внутрішньої відповідальності за свій внесок у суспільне життя, за власну долю. Оскільки, саме патріотизм є установкою на соборність, то духовне об'єднання українців навколо його формування, як спільної і важливої справи, виступає запорукою розбудови демократичної, заможної української держави та побудови в країні розвинутого громадянського суспільства [1, с. 3-5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наразі, у сучасній Україні тема патріотизму стала однією з дискусійних. Теперішній стан вивчення проблеми патріотизму включає в себе надзвичайно широкий діапазон проблематики з різних галузей гуманітарного знання: від пошуку нових моделей соціальної і політичної взаємодії особи та влади в умовах демократичної трансформації українського суспільства до формування специфічних національних форм прояву патріотичної ідеології та формування культури патріотизму. Тому нагальною потребою наукових досліджень є пошук суб'єкта, здатного сформуванню ідеологію національного патріотизму.

Патріотизм – одне з найбільш глибоких людських почуттів. Як правило, це поняття розуміють як відданість і любов до Батьківщини, до свого народу, гордість за їхнє минуле й сьогодення, готовність до її захисту. Це почуття є одним із найважливіших духовних надбань особистості. Воно характеризує вищий рівень розвитку особистості й проявляється в її

активно-діяльнісній самореалізації на благо Батьківщини [2, с. 6]. Патріотизм (грец. *patriotes* – співвітчизник, *patris* – Батьківщина, Вітчизна) часто трактується як моральний і політичний принцип, духовне почуття, яке містить в собі любов до Батьківщини, відданість йому, гордість за його минуле і сьогодення, прагнення захищати інтереси Батьківщини.

На сьогодні проблемна ситуація полягає в тому, що стара шкала ціннісних орієнтирів вже не працює, а нова ще не сформувалася [3, с. 6-29]. Ситуація ускладнюється реальністю процесів глобалізації світу, становленням інформаційного суспільства, загостренням глобальних проблем, спробами формування «нового мислення», нової патріотичної ідеї. У пошуках реального суб'єкта такого мислення дослідники звертаються до проблеми інтелігенції. Знову актуалізуються питання про потенціал інтелігенції, про її призначення або покликання [4, с. 3-9].

Мета статті. Дослідження феномену інтелігенції як складової частини суспільства, здатної розробляти необхідні ідеї і здійснювати ідеологічний вплив та реалізовувати ідеї патріотизму через освіту і виховання в повсякденному житті людини.

Виклад основного матеріалу. Проблема інтелігенції сьогодні актуальна не стільки сама по собі, скільки з приводу її можливості бути і стати ідеологом та натхненником патріотичної ідеї в житті суспільства. Традиційно вважається, що саме інтелігенція є духовним наставником, «поводирем», ідеологом тієї частини суспільства, яка здатна, з одного боку – до формування суспільних відносин на виховання якостей патріотизму у людини, а, з іншого – до динамічного розвитку сучасного суспільства на основі вільного вибору людиною свого місця в суспільстві на основі конкуренції та законності в напрямку трансформації його в суспільство громадянське.

Слід зазначити, що патріотизм – це соціальне явище, яке має велику стійкість і довге життя в народі, навіть при його руйнуванні. Істинний і духовний в своїй сутності патріотизм припускає безкорисливе, самовіддане служіння Батьківщині. Він був і залишається моральним і політичним принципом, соціальним почуттям, зміст якого виражається в любові до Вітчизни, відданістю, гордістю за її минуле і сьогодення, в прагненні і готовності її захищати. Патріотизм є одним з найбільш глибоких почуттів, закріплених віками боротьби за свободу і незалежність Батьківщини. Разом з тим, існує проблема створення дієвого механізму формування сучасної патріотичної ідеї, що відповідає насущним потребам сьогодення української нації. Цей факт потребує визначення тої частини суспільства, яка була б здатна продукувати необхідні ідеї, здійснювати визначальний ідеологічний вплив та імплементувати ідеї патріотизму через освіту та виховання в повсякденне життя людини.

Дослідницька практика різних дискурсів запропонувала цілу палітру роздумів про те, що таке інтелігенція, який її потенціал і наскільки інтелігенції посильне завдання вирішення заявленої проблеми формування нової ідеології патріотизму в умовах сучасного транзитивного суспільства, де історичні виклики чекають своїх гідних відповідей. При цьому, як правило, залишалось відкритим питання про дієздатність інтелігенції. Аналізуючи накопичений досвід, можна зробити висновок про те, що дослідницька практика зіткнулася з феноменом, про який вже склалися різні уявлення при відсутності стійкого поняття з претензією на визначеність, обумовленість і цілісність образу сутності інтелігенції.

При вивченні інтелігенції виділяються два чітких структурних елементи її іміджу: освіта і моральна чистота, висока моральність. На думку Л. Гудкова і Б. Дубина, повсякденне слововживання зберігає за поняттям «інтелігенція» подвійне значення: «Полюси значень задані поняттями «спеціаліст» – «совість народу», просвітитель, захисник. [...] Одне значення використовується в зовнішніх ситуаціях взаємодії з владою, ситуаціях державного «управління», інший сенс призначений виключно для себе, тобто це самовизначення людей, що відносять себе до «інтелігенції», засіб символічної консолідації, посилення групової згуртованості» [5, с. 69]. Така невизначеність, на думку дослідників, виявляється надзвичайно важливою і функціональною, дозволяючи непомітним чином пов'язувати різні соціальні контексти і ситуації використання як самого терміну, так і можливостей інтелігенції бути суб'єктом формування окремої ідеї чи ідеології як системи.

За останній період серед вітчизняних вчених склалася традиція багатозначного використання поняття «інтелігенція». Розглянемо основні підходи, що дозволяють розглядати інтелігенцію як соціальну категорію.

Громадська думка наділяє інтелігенцію такими характеристиками, як освіченість, інтелектуалізм, висока моральність, моральна чистота. При цьому практично не згадується професіоналізм, діловитість, здатність до цілераціональної дії.

В рамках такого трактування до інтелігенції відносять всіх кваліфікованих фахівців, які отримали формальний сертифікат про наявність спеціальної вищої або середньої освіти. Звичайно, при подібному підході виділений об'єкт виявляється вкрай диверсифікованим. Важко навіть визначити, до якого саме розряду спільнот він відноситься – соціального (прошарок, клас, «класоподібна» група) або номінального (великі статистичні групи, лише всередині яких можливо фіксувати соціально-професійні групи). Незрозуміло також, чи є таким об'єкт здатним формувати нові смисли в патріотичному вихованні нації.

В середині ХХ століття Я. Щепаньський запропонував модель, відповідно до якої до власне інтелігенції слід було б віднести всіх фахівців з вищою і середньою спеціальною освітою (критерій освітнього цензу), що вкладають в свою працю індивідуальні творчі та інтелектуальні зусилля (критерій творчості), тобто та частина нації, яка здатна бути суб'єктом формування нової ідеології. Дана сукупність класифікується далі за типом виконуваних в суспільстві функцій (місце в суспільному розподілі праці), в зв'язку з чим виділилися «творці культури» (науковці, літератори, актори, художники, музиканти, архітектори, науковці бібліотек); «організатори соціального та економічного життя» (інженери, техніки, працівники готелів, директори інститутів, вищі функціонери держадміністрації); «експерти» (лікарі, фармацевти, вчителі, духовенство, видавничі працівники) [6, с. 284-285]. Неповнота професійного переліку, рухливість кордонів між групами тут очевидна. Крім того, сама по собі наявність формального диплома про вищу освіту ще не свідчить про приналежність до інтелігенції. Тому важливим науковим завданням є пошук альтернативних визначень терміна «інтелігенція» та дослідження її сутності як суб'єкта формування суспільної ідеології.

Також необхідно позначити існуючу відмінність між поняттями «інтелігенція» і «інтелектуали». Р. К. Мертон в книзі «Соціальна теорія і соціальна структура» присвячує розділ дослідженню та функціоналістському моделюванню відносин інтелектуалів і бюрократичних структур. Він пропонує використовувати таке визначення поняття «інтелектуали»: це особи, що «присвячують себе культивуванню і формулюванню знання», які мають доступ до поповнення ними загального фонду культури, який не ґрунтується виключно на їх власному особистому досвіді, причому не так важливо, здійснюється все це в вільний або в основний робочий час [7, р. 263].

Використання терміну «інтелектуали» є традиційним для західної соціології. Цей термін сприймається дослідниками і публіцистами як синонім терміну «інтелігенція», хоча це не завжди вірно.

Уявлення про вітчизняну інтелігенцію спочатку було своєрідним синонімом колективної совісті і просвітництва, просвітительського патріотизму. Вітчизняна інтелігенція розумілася як згуртована група патріотично налаштованих інтелектуально розвинених людей, об'єднаних спільною опозиційністю по відношенню до істеблішменту, влади. Інтелігент – людина високої ідеї, яка присвятила себе турботам про спільну справу, служінню Батьківщині на засадах правди, істинності, справедливості.

Поняття «інтелектуали» визначено професійним складом, вони практично не спаяні між собою. Інтелектуали визначають процес виробництва ідей, за ними визнається компетенція створювати етико-філософський дискурс суспільства («знання про знання», «думки про думки»). Вони можуть бути в різних фазах відносин з суспільством (відчуження від нього, відсторонення, зацікавлення або конструктивний критицизм, коли критика стає нормою поведінки; допускається також, що поведінка інтелектуала може нести на собі наслідки політичної або соціальної ангажованості).

Як зазначає Н. Покровський, «інтелектуал «виробляє» рівно стільки, скільки може спожити суспільство. Це, зрозуміло, стосується не тільки кількості, але і якості інтелектуальних продуктів. І чим точніше інтелектуал, чи то художник, вчений, педагог, журналіст, хто завгодно, вгадує цю хитру рівновагу, тим більшого успіху він домагається і на предмет наявності громадського визнання, і в сенсі матеріальної винагороди. Коротше кажучи, інтелектуал, перш за все, зорієнтований на пошуки рівноваги із середовищем свого соціального існування» [8, с. 316-317].

Згідно з іншим – діяльним підходом, інтелігенцією є організовані в практичні групи або інститути професіонали символічного і політичного уявлення, які ототожнюють себе з таким співтовариством за принципом «це ми» і здатні діяти саме як колективний актор на основі загального інтересу, патріотизму, цілей громадянського служіння, отже – володіють єдністю практик і подібними ресурсами.

Вітчизняна інтелігенція пройшла шлях становлення як суб'єкта суспільного життя, здатного формувати громадську думку, бути ідеологом патріотизму засобами перш за все освіти та виховання. Тенденції до визначальної ідеологічної ролі вітчизняної інтелігенції ми знаходимо уже з моменту її виникнення. Дореволюційна інтелігенція являла собою особливий соціальний інститут зі своєю системою патріотичних норм, цінностей, ролей, функцій. «Вже як інститут інтелігенція взяла на себе багато соціальних функцій церкви, виробила свою систему догматів, символів віри, ієрархію і ритуали. Основними її цінностями були «патріотизм», «духовність», «освіченість», місіонерське «служіння народу», відірване від проникнення в його реальні життєві проблеми, «вірність ідеалам» [9].

Склалася стійка соціальна конструкція. Інтелігент отримувал міцну моральну опору, знаходив сенс життя, але платив за це відмовою від права на вихід з добровільного полону норм, жорстко заданих «інтелігентською релігією», оскільки порушник ставав ізгоєм.

Вітчизняна дореволюційна інтелігенція (і радикальна, і ліберальна) жила часто виключно ідеологічним, інтелектуальним життям, мало рахуючись з реальністю, і не відрізнялася науковою об'єктивністю своїх суджень і оцінок. Вона була постійно націлена на пошуки ідеалу майбутнього, причому обов'язково «світлого» і розрахованого на все людство. Хоча, відзначимо, що це і не заважало спробам патріотичного осмислення буття.

В подальшому, радянська вітчизняна інтелігенція стала багато в чому відмінною від інтелігенції дореволюційної. Найважливішою відмінністю радянської інтелігенції від її попередниці стало взаємовідношення з владою. «Ця нова радянська інтелігенція не могла вважатися спадкоємцем інтелігенції минулого століття вже тому, – пише Ю. Левада, – що складалася в принципово інших відносинах з можновладцями. Сказане, втім, відноситься до явних, офіційно санкціонованих функцій культурної еліти радянського зразка. Прихована ж, латентна – частіше за все не виражалася вголос або навіть не усвідомлювана – складалася в підтримці культурної традиції, виконанні просвітницького гуманістичного обов'язку по відношенню до народу» [10, с. 128-131].

Радянська вітчизняна інтелігенція якоюсь мірою успадкувала від своєї попередниці гіпертрофовану духовно-моральну сторону життя, почасти ідею служіння народові, яка трансформувалася в революційний романтизм значної її частини, спочатку щирий, пізніше – штучно інспірований. Патріотична опозиційність дореволюційної інтелігенції змінилася часом на фанатичну відданість радянській владі, але частіше на лояльність або на неприязнь, але завуальовану. При цьому можливість власне інтелектуальної діяльності була у радянської інтелігенції лише за умови підтримки влади.

Має сенс говорити про певну подвійність в положенні інтелігенції в радянському суспільстві. «З одного боку, висококваліфіковані і освічені службовці забезпечують функціонування всієї бюрократичної машини, самої системи панування, її легітимності, оборонної та репресивної міці, виховання і навчання кадрів, систему інформації тощо, демонструючи, нехай і не завжди широко, лояльність і відданість режиму. З іншого – відповідно до успадкованих легенд та ідеалів інтелігенція сприймає себе як оплот патріотизму, опозицію до існуючої влади, як захисника народу, совість суспільства. Тобто,

по суті, виникає певного роду соціальна двозначність, в різних ситуаціях, функціонально різних соціальних ролях – «для себе», «для начальства», «на людях», «між собою» [5, с. 85].

За весь період осмислення феномена інтелігенції у вітчизняній філософській традиції можна виділити два напрямки в розумінні «інтелігенції»: функціональний і ціннісний [11, с. 17]. Функціональний – найбільш розроблений напрямок, який виріс з соціально-економічного визначення. Мається на увазі сукупність людей, пов'язаних створенням, збереженням і поширенням ідеальних об'єктів або з професійним заняттям розумовою працею, в тому числі як ідеологів суспільства. Ціннісне визначення має на увазі не тільки пізнавальні процеси, а й глибоке осмислення, і внутрішнє переживання моральних цінностей, рефлексивність, здатність бути «совістю нації», еталоном патріотичного служіння Батьківщині.

Функція інтелігенції – внесення раціональності в соціальне і духовне життя суспільства. Ціннісна складова інтелігенції – ставлення до патріотизму, як до головної цінності і, на цій основі, спроба перебудувати суспільство на основі раціональних уявлень про ідеальне суспільство, або прагнення до синтезу нових знань і традиційного укладу життя.

В рамках такого підходу виникає зовсім нове визначення інтелігенції як соціокультурного масиву, вимушеного прийняти на себе роль об'єктивного агента внесення елементу раціональної самоорганізації в соціальне і духовне життя суспільства. Даний підхід дозволяє глибше зрозуміти сутність інтелігентності як якості інтелігенції та поставити знак тотожності між поняттями «інтелігентний», а отже – патріотичний. «Тлумачний словник» дає тлумачення інтелігентності як володіння великою внутрішньою культурою. Це духовний досвід людини і всього людства, який, на думку Ю. Лотмана образно іменується «екологією людської душі». Перше, що характеризує інтелігентну людину – це бажання зрозуміти іншого, прагнення увійти в його становище. Як зауважив академік М. Моїсеєв, необхідна «апріорна доброзичливість», відпочатку добре ставлення до людини. Слід зазначити, що співчуття інтелігента має носити активний характер. Особливо важлива активна діяльність в громадському, патріотичному плані. Патріотична громадянськість – один з найважливіших атрибутів вченого-інтелігента. Серед форм активної громадянської участі виділимо просвіту, патріотичне виховання, поширення наукових знань, меценатство, патріотичну політичну активність.

Інтелігентна людина внутрішньо вільна, незалежна, має власну думку. Але внутрішня твердість часто в ній непомітна. У зв'язку з цим, часто по відношенню до інтелігента вживають вираз «рефлексуючий», тобто такий, що знаходиться в полоні сумнівів і протиріч. Але здається нерішучість насправді, як правило, є результатом складної і важкої внутрішньої роботи, коли доводиться брати на себе відповідальність, уникаючи поспішних рішень.

Інтелігент, як людина – завжди вимогливий до себе, самокритичний, скромний в оцінці своєї особистості. Він ніколи не буде хизуватися своїми званнями, ступенями, відзнаками, підкреслювати свою перевагу над іншими. У відомому «Листі до молоді» академік І. Павлов виділив три якості, необхідні молодому вченому – це скромність, послідовність і пристрасть в роботі. Це власне і є характеристика інтелігентної людини [12].

Інтелігент, як патріот, служить, а не обслуговує. Формуючи власні, а також суспільні ідеї патріотизму, інтелігент спирається на совість і веління морального закону. Інтелігенція є специфічним соціальним явищем з орієнтиром на здійснення подвигу. Нормою відносин інтелігента з навколишнім середовищем є спілкування в системі «суб'єкт-суб'єкт», де «інший» є самоцінністю, а не об'єктом маніпулювання.

Для носіїв інтелігенції характерні: вічне здивування і сумнів; аналіз і самоаналіз; роздум про світ і про своє ставлення до світу; глибоке почуття жалю і милосердя; тяга до солідарності і справедливості; запитування що робити, щоб зберегти честь і совість, не розмінявши обов'язок служіння на прислуговування і зберігти шанобливе ставлення до інакомислення. Інтелігент – це завжди претензія на еталон. Як правило, це патріот-просвітитель з орієнтиром на набуття істини, яка робить людину вільною. Інтелігент – це сполучна ланка історичного і соціального часу. Як особливий посередник між майбутнім і минулим інтелігент знаходиться на дистанції з теперішнім часом, виступає критиком (опонентом) сьогодення з позицій ідеолога та представника передової патріотичної думки [13, с. 292-300].

Саме такі завдання по формуванню національного патріотизму ми зустрічаємо у Державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття»), Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», де, як стратегічні визначаються завдання виховання в особистості любові до Батьківщини, усвідомлення нею свого громадянського обов'язку на основі національних і загальнолюдських духовних цінностей, утвердження якостей громадянина-патріота України як світоглядного чинника розвитку культурного і творчого потенціалу нашого народу. Формування патріотичної свідомості й самосвідомості у громадян України має бути одним з головних завдань їх громадянського і національного виховання.

Суттєвим науковим завданням на сьогодні є концептуальне поглиблення аналізу патріотизму як важливого особистісного та суспільного феномену. Відповідно, на думку вітчизняних дослідників, постає необхідність обґрунтування понятійної структури категорії «патріотизм», яка належить до найбільш абстрактних та складних теоретичних об'єктів, що дозволить зрозуміти головні механізми функціонування цього суспільного та одночасно особистісного феномену і намітити шляхи його формування в молодіжному середовищі [14, с. 71].

Патріотизм, як явище соціальної дійсності, не існує поза суб'єктом чи поза об'єктом. Суб'єктом патріотизму можна визнати всі соціальні утворення: особистість, соціальну групу, прошарок, клас, націю та інші спільноти. Об'єктом патріотизму є Вітчизна як сукупність елементів природного і соціального середовища даного суспільства, що утворюють в силу неповторності та своєрідності географічних, історичних, соціальних, економічних, культурних, духовних, політичних та інших особливостей, умови для єднання громадян та соціальних груп, які складають структуру цього суспільства. Будучи суб'єктом патріотичної свідомості і патріотичних дій, людина має повне право користуватися результатами встановленої нею соціальної цінності – патріотизму.

Виходячи з ролі і місця вітчизняної інтелігенції, можемо виділити її можливості як суб'єкта формування ідеології патріотизму, в наступних аспектах:

- у науковому: вчений-інтелігент досліджує патріотизм як соціально-історичний феномен, позначений, з одного боку, природною прив'язаністю людини до рідної землі, а з іншого боку, політичними, соціальними, економічними та іншими особливостями конкретного соціуму;
- у соціально-педагогічному: інтелігент здатен сформувати в суспільстві установку про патріотизм як соціально-моральну цінність, яка відображає ставлення людини до Батьківщини;
- в психолого-педагогічному: освітня інтелігенція є суб'єктом формування патріотизму як комплексної моральної якості в суспільстві.

Дані аспекти дозволяють вирізнити головні напрямки формування патріотичної ідеології, які можна визначити як принципи патріотизму. Принципи патріотизму – це одна з форм вираження духовних, моральних та ідеологічних вимог, що в найбільш загальному вигляді розкривають зміст служіння Батьківщині, існуючого в сучасному суспільстві. Вони виражають основні вимоги, що стосуються характеру служіння Батьківщині, забезпечення єдності інтересів людини, колективу, відносин між людьми в соціумі, державі, визначають загальний напрямок діяльності людини і лежать в основі приватних, конкретних норм поведінки [14, с. 73]. У цьому відношенні, вони служать в якості критеріїв моральності, культури, патріотизму і громадянськості.

Принципи патріотизму мають універсальне значення, охоплюють всіх людей і зміцнюють основи культури їх взаємин, які створюються в тривалому процесі історичного розвитку певного суспільства.

Слід також зазначити, що поняття «патріотизм» містить кілька різних компонентів. Виділення емоційного компоненту патріотизму передбачає його емоційно-чуттєве начало, яке, насамперед, проявляє себе в переживаннях стосовно «мого», а потім – «нашого».

Наступний компонент у структурі патріотизму, який можна виділити, – це інтелектуальна складова, що характеризує знання, погляди, переконання людини. Саме в них проявляється єдність моральних знань і почуттів окремої особистості. Вони є ідейно-

психологічним компонентом свідомості, стимулюючим вибір дій і вчинків. Сучасні філософські дослідження обумовлюють поведінку людини, визначаючи її як взаємодію зовнішніх об'єктивних умов і системи внутрішньої детермінації, яка включає в себе три основні підсистеми: потреб, суб'єктивних можливостей (навичок, знань, здібностей, якостей характеру) і ставлення до життя (позиція, схильність, готовність) [14, с. 74]. Кожен з цих компонентів виконує певну функцію.

Внутрішнє визначення поведінки і служить вмістом інтенціонального компоненту патріотизму та героїко-патріотичного виховання. Це означає, що знання, уміння та навички, отримані в ході пізнавального етапу освіти, на інтенціональній стадії стають ідеалами, принципами, схильністю до героїко-патріотичної поведінки, вчинків, дій, які здійснюються на наступному, праксеологічному щаблі.

Перетворення соціальних цінностей в особистісні базується на активності самої особистості в процесі самостійного патріотичного виховання. Люди проявляють свої переконання, формують необхідні вміння та навички в практичній діяльності. Людина, що є патріотом, показує свою позицію і ставлення до життя в практичній діяльності на благо Батьківщини. Все це дає підставу відзначити в структурі патріотизму діяльнісний компонент.

Патріотизм – це багатопланова, різноманітна система, іншими словами, – синтез, компонентами якого є окремі якості емоційно-чуттєвих, інтелектуальних, активних і поведінкових характеристик характеру людини та суспільства. Завдяки розробці та формуванню нової патріотичної ідеології, поступово відбувається значне прогресивне збагачення й ускладнення змісту патріотизму, відображення нових компонентів. Патріотизм від чуттєвості рухається до раціональності та ідеології, стає різноплановим, поступово включає філософські, політичні, правові, естетичні та моральні елементи.

Отже, патріотизм – це той фактор, який визначає соціальну природу людей. Він народжується в людині, спершу як почуття, а потім формується як ідея. Тому, найважливіше завдання вітчизняної інтелігенції полягає в розробці основ ідеї патріотизму як невід'ємної компоненти національної ідеї, як однієї із складових частин вітчизняної науки і культури, сформованої протягом всього часу їх існування. Він завжди розглядався як символ мужності, героїзму, сили нації, як необхідна умова величчя і могутності нашої держави.

Таким чином, ідея сучасного патріотизму має включати в себе: почуття прихильності до тих місць, де людина народилася і виросла; шанобливе ставлення до мови свого народу; турботу про інтереси великої і малої Батьківщини; почуття обов'язку перед Вітчизною, відстоювання честі і гідності, свободи і незалежності (захист Вітчизни); прояв громадянських почуттів і збереження вірності Вітчизні; гордість за політичні, економічні, соціальні, культурні та спортивні досягнення своєї країни; гордість за свою країну, за символи держави, за свій народ; шанобливе ставлення до історичного минулого Батьківщини, свого народу, його звичаїв і традицій; відповідальність за долю Вітчизни і свого народу, їхнє майбутнє, виражене в прагненні присвячувати свою працю, здатності зміцненню могутності і процвітання Вітчизни; гуманізм, милосердя, загальнолюдські цінності, тобто істинний патріотизм передбачає формування і тривалий розвиток цілого комплексу позитивних якостей [14, с. 75]. Основою цього розвитку є соціокультурний і духовно-моральний компоненти, які можуть бути сформовані у індивіда завдяки освітньо-виховній діяльності патріотично налаштованої вітчизняної інтелігенції. Патріотизм проявляється в єдності духовності, громадянськості та соціальної активності людини, яка усвідомлює свою нероздільність, нерозривність з Вітчизною.

Сучасний патріотизм як глибоко соціальний за своєю природою феномен, є не тільки певний аспект життя суспільства, але і джерело його існування й розвитку, виступає як атрибут життєздатності, а іноді і здатності соціуму до виживання. При цьому одним з характерних проявів патріотизму є принцип державності, що виражається в тому, що важливим чинником історичного розвитку соціумів є держава, як відносно самостійна, самодостатня, автономна суспільна сила. А головним суб'єктом патріотизму виступає особистість, пріоритетним соціально-етичним завданням якої є усвідомлення своєї історичної, культурної, національної, духовної приналежності до Батьківщини як вищого принципу, що визначає сенс і стратегію її життя.

Дійсний же патріотизм полягає в його духовності, коли патріотизм як піднесене відчуття, незамінна цінність і джерело, найважливіший мотив соціально значущої діяльності якнайповніше виявляється в особистості чи в соціальній групі (інтелігенція), що досягла вищого рівня духовно-етичного і культурного розвитку. Автентичний, духовний у своїй основі патріотизм передбачає безкорисливе, беззавітне аж до самопожертвування служіння Вітчизні.

Природно, що ідеологія патріотизму має пройти певний шлях формування. Головне в сучасній парадигмі формування патріотизму полягає в розумінні, що дане явище зароджується і формується як відчуття, пов'язане з світобаченням рідного краю, ближнього оточення, своєї мови в ранньому дитячому віці, що щільно пов'язане із чуттєвою сферою дитини, яка дозволяє інтегрувати патріотичний феномен на чуттєвому рівні. У зрілому віці це відчуття соціалізується, підноситься і все більш усвідомлюється, рефлексується, особливо в процесі здійснення конкретних видів суспільно-корисної діяльності.

Відтак, патріотичне виховання, яким власне займається вітчизняна патріотично налаштована інтелігенція, має здійснюватись як двоєдиний процес на психологічному (морально-психологічний процес формування почуттів, уявлень, звичок, настроїв, прагнень, норм патріотизму, вольових якостей) та ідеологічному й світоглядному (формування патріотичної свідомості, ідей, поглядів, переконань) рівнях.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, формування патріотизму можна вважати вищим рівнем розвитку особистості, на якому особистість ідентифікує себе з Батьківщиною, Вітчизною, а її «Я» стає частинкою, нерозривно пов'язаною з безліччю інших «Я» соціуму, що в реальній дійсності і конкретній діяльності виявляється в єднанні їх відчуттів, цінностей, поглядів, норм, ідеалів, цілей, дій і вчинків, інтегральним моментом чого виступають вищі інтереси суспільства, активна реалізація ідеї служіння Вітчизні.

При формуванні ідеології сучасного патріотизму слід мати на увазі, що патріотизм як одна з найбільш значущих цінностей, що властива всім сферам життя суспільства і держави, є, по-перше, найважливішим духовним надбанням особистості, характеризує вищий рівень її розвитку і виявляється в її активно-діяльній самореалізації на благо Вітчизни (тут патріотизм втілює любов до своєї Вітчизни, причетність до її історії, культури та складає духовно-етичну основу особистості, яка формує її суспільну позицію і потребу в гідному, самовідданому служінні Батьківщині). По-друге, нова ідеологія патріотизму постає певним фундаментом сучасної суспільної і державної архітектури, методологічною опорою її життєздатності, однією з першоосновних умов ефективного функціонування системи соціальних і державних інститутів. По-третє, завданням вітчизняної інтелігенції є відтворення в історичному плані патріотизму як джерела духовних і етичних сил і здоров'я суспільства, його життєстійкості і сили, яка особливо могутньо й нестримно виявляється на переломних етапах розвитку, під час великих, історично значущих подій, у роки важких соціальних випробувань.

І тут особливо знадобляться такі якості інтелігента як чесність, порядність і принциповість, обумовлені не мораллю суспільства, а тією моральною відповідальністю людини в суспільстві, яка складається в процесі виховання і освіти через залучення до напрацьованого історичного досвіду [15]. Основу цього досвіду складають загальнолюдські гуманістичні цінності.

Належність до інтелігенції щоразу нагадує про себе формулою: «Положення зобо'язує». Кодекс честі і совісті, порядності і принциповості формує своєрідний імунітет проти людських слабкостей і пороків. Цей імунітет створює умови перетворення провідної частини суспільства в інтелігенцію. Він істотно примножує її ряди, а також її можливості претендувати на статус еталона моральності і духовної культури, виступати генератором ідей, ідеологом національного патріотизму, як базової підстави відповіді суспільства на чергові історичні виклики.

Список використаної літератури

1. Горбань А. В. Гражданское общество: идея и ее осуществление: [монография] / А. В. Горбань. – Симферополь: ИТ АРИАЛ, 2011. – 396 с.
2. Коваль Г. В. Формування патріотизму – важливий чинник соціалізації молоді України на сучасному етапі політичного процесу: дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / Миколаївський держ. гуманітарний ун-т ім. Петра Могили. – Миколаїв, 2007. – 208 с.

3. Гражданское общество в эпоху тотальной глобализации: [коллективная монография] / [А. В. Горбань, А. А. Чемшит, Ю. С. Коноплин и др.]; научн. ред. И. И. Кальной, А. В. Горбань. – Симферополь: ИТ АРИАЛ, 2011. – 846 с.
4. Роль интеллигенции в формировании идеологии среднего класса. Монография / Науч. ред. И. И. Кальной, А. В. Горбань – Симферополь: Синтагма, 2010. – 460 с.
5. Гудков Л. Д. Интеллигенция. Заметки о литературно-политических аллюзиях / Л. Д. Гудков, Б. В. Дубин. – М.: ЭПИцентр; Харьков: Фолио, 1995. – 187 с.
6. Степанова О. К. «Интеллигенция»: конкуренция локализаций в символическом пространстве / О. К. Степанова // Профессиональные группы интеллигенции / Отв. ред. Мансуров В. А. – М.: Ин-т социологии РАН, 2003. – С. 28-61.
7. Merton R. K. *Social Theory and Social Structure* / R. K. Merton. – New York : Free Press, 1968. – 702 p.
8. Покровский Н. Е. Интеллигенция и интеллектуалы в социальной структуре / С. А. Кравченко, М. О. Мнацаканян, Н. Е. Покровский // Социология: парадигмы и темы. – М.: АНКЛ, 1998. – С. 28-42.
9. Дискин И. Интеллигенция: конец пути? К 90-летию издания «Вех» / И. Дискин // Русский журнал. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.russ.ru/journal/ist_sovr/99-03-23/diskin.htm
10. Левада Ю. Интеллигенция // 50/50 Опыт словаря нового мышления / Ю. Левада. – М.: Прогресс-Париж: Пайо, 1989. – 129 с.
11. Веселов В. Р. О противоречиях нравственно-этического подхода к истории интеллигенции / В. Р. Веселов // Нравственный императив интеллигенции. Прошлое, настоящее, будущее. – Иваново, 1995. – С. 17-20.
12. Горожанин Л. С. Интеллигенция и интеллигентность / Л. С. Горожанин. – Иваново: ИГУ, 2009. – 120 с.
13. Кальной И. И. Интеллигенция в условиях исторических вызовов / И. И. Кальной // Феномен философской критики в культуре российского серебряного века. Сб. научн. стат. – Полтава: ООО «АСМИ», 2009. – С. 292-300.
14. Колодій О. С. Понятійна структура категорії «патріотизм» / О. С. Колодій // Вісник Житомирського держуніверситету. – 2010. – № 49. – С. 71-75.
15. Горбань А. В. Интеллигенция как структурообразующий элемент гражданского общества: [монография] / А. В. Горбань. – Симферополь: ИТ АРИАЛ, 2010. – 280 с.

References

1. Gorban, A. (2011). *Civil society: the idea and its implementation*. Simferopol: IT Arial (in Russ.)
2. Koval, G. (2007). *Formation of patriotism is an important factor of socialization of youth in Ukraine at the present stage of the political process: dis... cand. Polit. Sciences: 23.00.02 / Petro Mohyla Black Sea National University* (in Ukr.)
3. *Civil society in the era of total globalization* (2011). In I. Kalnoy, A. Gorban (Ed.). Simferopol: IT Arial (in Russ.)
4. *The role of the intelligentsia in the formation of the ideology of the middle class* (2010). In I. Kalnoy, A. Gorban (Ed.). Simferopol: Syntagma (in Russ.)
5. Gudkov, L. (1995). *Intelligentsia. Notes on the literary and political allusions*. Moskwa: Epicenter, Kharkov: Folio (in Russ.)
6. Stepanova, O. (2003). "Intellectuals": competition locations in the symbolic space. *Professional groups of intellectuals*, 28-61. Moskwa: Institute of Sociology Academy of Sciences (in Russ.)
7. Merton, R. K. (1968). *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press
8. Pokrovsky, N. (1998). The intelligentsia and intellectuals in the social structure. *Sociology: paradigms and themes*. Moskwa: Publishing house "ANKIL" (in Russ.)
9. Diskin, I. (1989). Intellectuals: the end of the road? On the 90th anniversary edition of "Milestones". *"Russian Journal"*. Retrieved from: http://www.russ.ru/journal/ist_sovr/99-03-23/diskin.htm (in Russ.)
10. Levada, Y. (1989). *Intelligentsia. 50/50 Experience dictionary of new thinking*. Moskwa: Progress (in Russ.)
11. Veselov, V. (1995). On the contradictions of moral and ethical approach to the history of the intelligentsia. *Moral imperative of intelligentsia. Past, present, future*. Ivanovo (in Russ.)
12. Gorozhanin, L. (2009). *Intellectuals and intelligence*. Ivanovo: ISU (in Russ.)
13. Kalnoy, I. (2009). Intellectuals under the historic call. *Phenomenon philosophical criticism in the culture of the Russian Silver Age*, 292-300. Poltava: ООО "ММА" (in Russ.)
14. Kolodiy, O. (2010). Conceptual category structure "patriotism". *Visnyk Zhytomyrskogo derzhuniversity (Herald of Zhytomyr State University)*, 49, 71-75 (in Ukr.)
15. Gorban, A. (2010). *The intelligentsia as a structure element of a civil society*. Simferopol: IT Arial (in Russ.)

HORBAN Oleksandr Volodymyrovych,
 Doctor of Sciences (Philosophy),
 Professor of the Department of Philosophy
 Borys Grinchenko Kyiv University,
 e-mail: gorban_oleksandr@ukr.net

PATRIOTIC INTELLIGENTSIA AS AN IDEOLOGIST OF NATIONAL PATRIOTISM

Abstract. Introduction. The author pays a special attention to the moral principles of human thinking, understanding by each person not only duties but also the internal responsibility for their contribution to the

public life of their own destiny. Purpose. A study of the intelligentsia as the part of society that is capable to produce the necessary ideas and to implement the ideological influence and to implement the ideas of patriotism through the education and upbringing in human's everyday life. Methods. The author used a critical reflection method, the phenomenological method, hermeneutical method, comparative analysis method. Results. Based on the role and place of intelligentsia, we can highlight its potential as a subject of the formation of the ideology of patriotism, in the aspects of science, in socio-pedagogical and psycho-pedagogical spheres. Originality. The article presented the approach, in which the social phenomenon of intelligentsia is in the quality of its capability to become the subject of the formation of ideology. It is proved that the intelligentsia has intellectual and creative potential to become the ideologue of formation of patriotism in the scientific, social, pedagogical and psychological aspects. Conclusion. Patriotism is manifested as the most important spiritual heritage of identity, characterized by a high level of development and is manifested in the active self-activity for the benefit of the Fatherland. A new patriotic ideology appears as a certain foundation of modern social and public architecture, methodological support of its viability, one of the main conditions for the effective functioning of the system of social and state institutions. The task of national intelligentsia is a recreation of patriotism as a source of spiritual and moral strength and health of society and its strength, which is particularly powerful and rapidly manifested at a critical stage of development, while large, historically significant events in the years of heavy social experience.

Key words: *intelligence, patriotism, society, the subject of social relations, ideology, civil society.*

Одержано редакцією 26.09.2016
Прийнято до публікації 10.10.2016

УДК: 329:27-1

КУПРІЙ Тетяна Георгіївна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри філософії
Київського університету імені Бориса Грінченка,
e-mail: t.kuprii@kubg.edu.ua

ПРИНЦИПИ ТА ЦІННОСТІ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ СВІТУ ТА УКРАЇНИ

Досліджено питання ідеологічної та соціальної вагомості християнської демократії в контексті формування української і західної політичної культури. Сформовано основні завдання і напрями розвитку християнсько-демократичного руху в якості важливих істотних параметрів християнської політики, значення політичної участі християнських партій у світі та Україні. Окреслено головні принципи християнської демократії: солідаризм, субсидіарність, персоналізм, відповідальність, децентралізація, які заклали специфічне розуміння концепції «особа – суспільство – держава». Висвітлено концепт доктрини християнської демократії, як основи формування плюралістичного суспільства та деліберативної держави. Розкрито актуальне для розбудови громадянського суспільства в Україні питання необхідності формування українського суспільства на ґрунті цінностей християнської демократії, соціальної субсидіарності та солідаризму. Проаналізовано причини втрати впливу партій християнсько-демократичного спрямування в Україні, зокрема Християнсько-демократичної партії України та Християнсько-демократичного союзу. Простежено процес еволюції становлення ХДПУ та ХДС в Україні та роль зовнішніх та внутрішніх чинників їх формування.

Ключові слова: *християнська демократія, солідаризм, субсидіарність, політика, політична партія.*

Постановка проблеми. З часу становлення незалежної України свідомі громадяни не тільки з ентузіазмом розпочали відновлення свого релігійного життя, конфесійної діяльності, а й виявили прагнення до імплементації християнських основ у політичну сферу. Внаслідок цього найбільш громадська активна частина нашого суспільства ініціювала створення партій християнського напрямку: Християнсько-демократичної партії України, а пізніше